

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE

Arş. Gör. Erkan PERŞEMBE

İçinde yaşadığımız yüzyıl, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin başdönürücü bir hıza eriştiği, toplumların dünyanın her yerinde bu gelişmelere paralel farklı hız ve yoğunlukta değişme süreçleri yaşadığı bir etkileşim sergilemektedir.

Bunun sonucunda günümüz toplumlarında, güncel bir geçerlik alanı olarak toplumsal değişimin yarattığı sorunlar önem kazanmıştır. Çağımızda, daha önceki çağlarda görülmemiş hız ve boyutlara ulaşan toplumsal değişimler, bütün toplumlarda etkili olmakta, ortaya çıkarttığı sorunlar sosyolojinin temel ilgi odağı haline gelmektedir.⁽¹⁾

A) Toplumsal Değişme Kavramı

Toplumsal değişme, bilimsel ve nesnel bir kavramdır. Bu yüzden iyilik ve kötülük gibi herhangi bir değer yargısı taşımaz.⁽²⁾ Hiçbir yön ifade etmeyen bir kavramdır.⁽³⁾ Değişme, ilerleme şeklinde olabileceği gibi, gerileme şeklinde de gerçekleşebilir. Bu bakımdan toplumların ilerlemesi de, gerilemesi de toplumsal değişme kavramına girmektedir.⁽⁴⁾

Değişme süreci, değişik topluluk yapılarında ve aynı toplumun farklı kesimlerinde, aynı hız ve ahenkte meydana gelmez.⁽⁵⁾ Her toplumda sürekli bir hareketlilik görülürken, toplumlar, değişme faktörlerine açıklık ve bu faktörlerden etkilenme yönü ve oranı bakımından büyük farklılıklar gösterirler.⁽⁶⁾

1. Hermann Strasser, *An Introduction to theories of Social Change*, Routledge and Kegan Paul, London 1981, s. 11.
2. Ülker Gürkan, «Sosyal Değişmeler», Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan, AÜSBF Y., Ankara 1969, s. 455.
3. Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1986, s. 266.
4. Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1983, s. 197.
5. Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s. 248.
6. Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, (Ç: Nilgün Çelebi), Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Y., Konya 1990, s. 162.

Toplumsal değişme, toplumsal yapıda yer alan ilişkilerin, fikir ve düşüncelerin yeni bir biçim ve içerik kazanması sonucunda insanlar arası ilişkilerin ve toplumsal kurumların değişmesi olarak anlaşılabilir.(7)

B) Toplumsal Değişmenin Açıklanması

Değişmenin incelenmesi süreci, toplumsal yapılardaki yeni rol ve normların oluşmasındaki veya eskilerin artışıdaki ve çökmesindeki nedenler ve araçlarla ilgilenir, bu artışların ve çöküşlerin toplumsal yapılarda açacağı sonuçlar üzerinde durur.(8)

Toplumsal değişmenin niteliği ve onu oluşturan nedenler üzerinde farklı ölçütler kullanan sosyologlar, birbirlerinden farklı yaklaşımlarla toplumsal değişmeyi açıklamaya çalışmışlardır.(9) Farklı yaklaşımların temelinde, toplumsal ve kültürel kavramlar ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri hakkındaki temel kabullerin çeşitliliği yatmaktadır.

Toplumsal değişmeyi açıklamaya çalışan teoriler, birbirlerine yakınlıkları ve uzaklıkları açısından farklı şekillerde gruplandırılmaktadırlar.

Büyük boy teoriler kapsamında yer alan evrimci modeller, insanlığın doğrusal bir gelişme çizgisi üzerinde değişim geçirdiği görüşüne dayalıdır.(10)

Evrimci yaklaşımda ele alabileceğimiz Auguste Comte, toplumsal değişmeyi, genel olarak tüm insanlık için geçerli olan düz çizgisel bir ilerleme ile özdeşleştiriyor.(11) Comte'un üç aşamalı değişme yaklaşımında, toplumların teolojik aşamada gelişmeye başladıkları, bundan sonra ortaya çıkan metafizik aşamanın ikinci önemli gelişme aşaması olarak etken olduğu, en son olarak da bilimsel esasların geçerli olduğu pozitivist aşamaya ulaşıldığı ileri sürülür.(12) Her aşamada geçerli olan düşünce biçimi, o dönemin toplumsal yapısını da şekillendirir.(13)

Herbert Spencer, Darwin'den etkilenerek geliştirdiği teorisinde, evrim kavramlarını toplumsal değişme ve gelişmeye uygulamış, toplumların ge-

7. Elbert Stewart, James A. Glynn, *Introduction to Sociology*, Mc Graw Hill Publishing Company Ltd., New Delhi 1981, s. 382.

8. Anthony D. Smith, *Toplumsal Değişme Anlayışı; İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi*, (Ç: Ülgen Oskay), İzmir 1988, s. 65.

9. Barlas Tolan, *Toplumbilimlerine Giriş*, Kalite Mat., Ankara 1975, s. 280.

10. Kongar, a.g.e., s. 88.

11. Richard P. Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, (Ç: Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Y., Ankara, s. 20.

12. Stewart, Glynn, a.g.e., s. 386.

13. Kongar, a.g.e., s. 95.

çirdikleri aşamaları küçük çapta bünye ve fonksiyon basitliğinden geniş çapta bir yapı ve güçlü bir farklılaşmaya geçiş olarak değerlendirmiştir.⁽¹⁴⁾

Ferdinand Tönnies, toplumsal örgütlenmenin iki karşıt tipini oluşturarak cemaat (gemeinschaft) ilişkilerinden cemiyet (gesellschaft) ilişkilerine doğru bir gelişme modeliyle toplumsal değişmeyi açıklamıştır.⁽¹⁵⁾ Onun için bu ideal tipler yalnızca yapıları bakımından farklılık göstermekle kalmamakta, aynı zamanda gelişmenin aşamaları olarak görülmektedir.⁽¹⁶⁾ Cemaat toplumsal düzenin ilk şekli olup, daha çok toplumsal gelişmenin erken dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Bugünkü topluluk yapılarında da değişmeye açılmadan önceki bir durumu yansıtmaktadır.⁽¹⁷⁾ Menfaat duygusuna ve faydacı gruplaşmalara dayanan cemiyet türü toplumsal yapılar ise daha çok günümüz toplumlarının bir özelliğidir.⁽¹⁸⁾ Cemaat normları kutsal bir geleneğin bir parçası olarak çok ağır değişirken, bir amaca ulaşma aracı olarak görülen cemiyet normları toplumunun değişen koşullarına cevap verebilmek için daha çabuk ve sık değişmektedir.⁽¹⁹⁾

Durkheim, toplumsal değişimin, ilkel toplumlardaki mekanik dayanışmadan, karmaşık toplumların karakteristik özelliği olan organik dayanışmaya doğru bir gelişme sonucu ortaya çıkacağını ileri sürmektedir.⁽²⁰⁾ Mekanik dayanışmanın hakim olduğu topluluk yapılarında bireyler birbirlerinden pek az farklıdır. Aynı topluluğun bireyleri aynı duyguları hissettikleri, aynı değerlere katıldıkları, aynı kutsala inandıkları için birbirlerine benzerler. Organik dayanışma, toplumda işbölümü gelişip, ihtisaslaşma artınca ortaya çıkar, dolayısıyla bireyler arasındaki farklılaşmaların artmasıyla insanlararası etkileşim de karmaşıklaşır.⁽²¹⁾

Diyalektik modeller, evrimci modellerin özel bir şeklidir. Evrim sırasında ortaya çıkan her aşamanın kendisini ortadan kaldıracak ve zıddını yaratacak unsurları da beraberinde getirdiği anlayışına dayanırlar.⁽²²⁾ Diyalektik yaklaşımın temsilcisi Karl Marx'ın düşünce yönteminin başlangıç

14. Kongar, a.g.e., s. 91.

15. Appelbaum, a.g.e., s. 26.

16. Altan Eserpek, *Sosyoloji*, AÜDTCF Y., Ankara 1981, s. 68.

17. Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, (Ç: Nermin Abadan), AÜSBF Y., Ankara 1963, s. 103.

18. Freyer, a.g.e., s. 107.

19. Eserpek, a.g.e., s. 69.

20. Appelbaum, a.g.e., s. 31.

21. Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Ç: Korkmaz Alemdar), Türkiye İş Bankası Y., Ankara 1986, s. 314.

22. Kongar, a.g.e., s. 121.

noktası Hegel'in diyalektiğidir.⁽²³⁾ Hegel, bir bütün olarak toplum ve kültürün diyalektik bir hareketlilik içinde mutlak bir amaca doğru ilerlediğini belirtmiştir.⁽²⁴⁾

Marx, toplumsal değişmeyi, toplumun kendi içinde üretim biçimi ve güçlerine bağlı olarak meydana gelen çatışmalara bağlar. O'na göre insanlık kaçınılmaz bir şekilde üretim ilişkilerine bağlı sınıf çatışmalarının belirlediği devrelerden geçmek zorundadır.⁽²⁵⁾ Ancak, Marx'ın yaklaşımında, toplumsal yapıların değişmesi belirli ihtilâlcı davranışların ortaya çıkmasıyla gerçekleşebilmektedir. Toplumsal değişmeler, diyalektik çatışma ve sıçramalarla meydana gelmektedir.⁽²⁶⁾

Orta boy teoriler kapsamında yer alan yapısal-fonksiyonel yaklaşımda temel ilke, toplumsal bir yapının, o yapıyı oluşturan bütün toplumsal kurumların karşılıklı etkileşimleri içinde anlam kazandığı gerçeğidir.⁽²⁷⁾ Dolayısıyla toplumsal yapı içindeki çeşitli unsurlar birbirleri ile ilişkileri kapsamında ele alınarak, değişme bütün unsurlar arası etkileşime bağlanır.

Yapısal-fonksiyonel model toplumsal değişmeyi çoklu bir nedensellik içinde inceler.⁽²⁸⁾ Farklı değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiye, birinin değiştiği zaman, öteki unsurların da ona bağlı olarak değişeceği ilkesine dayanır.⁽²⁹⁾

Talcott Parsons, toplumsal sistemlerin yapısını ve değişmelerini incelerken yapısal fonksiyonel modeli benimsemiştir. Toplumsal sistemlerin var oldukları sürece, bir an bile hareketsiz kalmadıklarını kabul etmektedir. Toplumun dışından gelen etkilere bağlı olarak ortaya çıkan değişmeler, aynı zamanda sistemi oluşturan birimlerin ihtiyaçlarına göre karşılıklı etkileşim gösterirler.⁽³⁰⁾

Parsons, toplumların kendilerince geliştirilen veya diğer toplumlardan aldıkları bir «adaptif kapasite»lerinin olduğunu ve bu adaptif kapasitenin zenginleşmesinin toplumsal değişmede çok önemli olduğunu açıklamakta-

23. Hans Freyer, *İçtimâî Nazariyeler Tarihi*, (Ç: Tahir Çağatay), Ankara Üniversitesi DTCF Y., Ankara 1968, s. 78.

24. Freyer, *Sosyolojiye Giriş ...*, s. 70.

25. Strasser, a.g.e., s. 42.

26. Strasser, a.g.e., s. 45.

27. Bryce F. Ryan, *Social and Cultural Change*, The Ronald Press Company, New York 1969, s. 44.

28. Robert H. Lauer, *Perspectives on Social Change*, Allyn and Bacon, Boston 1978, s. 84.

29. Kongar, a.g.e., s. 281.

30. Guy E. Swanson, *Social Change*, Scott Foresman Company, Illinois 1971, s. 51

dir.⁽³¹⁾ Böylece basit ve farklılaşmamış bir yapıya sahip toplumda, farklılaşma süreci içerisinde çeşitli fonksiyonlar kendi yapısal birimlerine sahip olurlar. Bu farklılaşma Parsons'a göre aynı zamanda bir yeniden bütünleşme gerekliliği ortaya koyar.⁽³²⁾

William F. Ogburn'a göre toplumsal değişme, kültürel evrim sonucunda ortaya çıkmaktadır.⁽³³⁾ Toplumsal yapılar genellikle bir denge halindedir. Toplumun bir bölümünde dengeyi bozan değişmeler, bu dengeyi yeniden sağlayacak telafi edici değişmeleri doğurmak eğilimindedirler.⁽³⁴⁾

Ogburn, değişmeyi dört unsura bağlamaktadır. Bunlar icatlar, yığılma, yayılma ve uyum süreçlerini kapsar.⁽³⁵⁾ İcatlar, her türlü maddî kültür unsurlarındaki değişmeler, teknolojik ilerlemelerdir.⁽³⁶⁾ Şu andaki icatlar, daha sonraki icatların üzerinde oturabileceği bir temel oluşturduğu için, icatların hacmi ve hızı artmaktadır.⁽³⁷⁾ Kültürün bir kesiminde önemli bir icat ortaya çıkınca, bu durum yeni teknoloji ile eski toplumsal düzen arasında bir dengesizliğe yol açmaktadır. Böylece maddî olmayan kültür, maddî kültüre adapte olmaya çalışır. Bu durumda kültürel gecikme ortaya çıkar.⁽³⁸⁾ Ogburn'a göre toplumun sorunlarının büyüklüğü, değişim için gerekli şeylerin sıklığını tayin edecektir.⁽³⁹⁾

Robert K. Merton'un çabaları ise, toplumsal yapılardaki denge ve devamlılık süreçlerini açıklamakta başarılı olan fonksiyonel modeli, değişmeyi de açıklayabilecek bir niteliğe kavuşturur. Merton, bu çabayı, toplumsal yapı ve kültürel yapı kavramları arasında yaptığı farklılaşma ile gerçekleştirmeye çalışır. Temel yapının değişmesi ile kültürel yapının, yani grup üyelerinin davranışlarını yöneten örgütlenmiş normlardaki değişmeleri anlar.⁽⁴⁰⁾

Vilfredo Pareto'nun toplumsal değişme kuramı, seçkinlerin dolaşımı kavramında belirlenir. Pareto'ya göre, toplumlardaki değişmeler ve hareketlilikler siyasal kuvveti eline geçirmeye çalışan ve bu uğurda çarpışan seçkin sınıfların mücadelesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.⁽⁴¹⁾

31. Stewart, Glynn, a.g.e., s. 386.

32. Kongar, a.g.e., s. 157.

33. Kongar, a.g.e., s. 169.

34. Appelbaum, a.g.e., s. 58.

35. Strasser, a.g.e., s. 70.

36. William F. Ogburn, *Social Change*, The Viking Press, New York 1950, s. 262.

37. Swanson, a.g.e., s. 26.

38. Ogburn, a.g.e., s. 262.

39. Swanson, a.g.e., s. 26.

40. Kongar, a.g.e., s. 165.

41. Freyer, *Sosyolojiye Giriş ...*, s. 68.

Pitirim A. Sorokin'in sınırlı değişme teorisi, birçok tarihî gözlemlerden yararlanılarak sosyo-kültürel değişmelerin niçin belirli sınırlar arasında meydana geldiğini izah eden bir teoridir. Sorokin'e göre belirli bir tarihî devrede ve belirli bir toplumda sosyo-kültürel değişmenin belli bir yönde ilerlemesine imkân veren kuvvetler doyumsuzluk sınırına varınca, yeni kuvvetler fiile geçerek sosyo-kültürel değişmeyi farklı yöne çevirmektedir. Değişmelerin belirli sınırlar arasında ritmik hareketler halinde ortaya çıkması da bundan ileri gelmektedir.⁽⁴²⁾

C) Toplumsal Değişmeyi Doğuran Faktörler

Günümüzde bilimsel araştırmalar, toplumda meydana gelen olayların ve değişme süreçlerinin son derece karmaşık olduğunu ve bu süreçlerde çeşitli faktörlerin rol oynadığını, bu nedenle tek bir neden veya etken üzerinde durmanın yanlış olduğunu ortaya koymuştur.⁽⁴³⁾ Modern sosyolojide tek bir faktör, toplumsal değişmeyi açıklayabilmek için yeterli görülmemektedir.⁽⁴⁴⁾

Değişmenin dinamiği, toplumsal değişme faktörlerinin birbirleriyle olan etkileşim sürecinde yatar. Hangi faktörlerin ne zaman ve ne şekilde, hangi faktörleri ne ölçüde etkilediğinin tesbiti, toplumsal değişmenin toplum düzeyindeki oluşum şemasını ortaya koyar. Bu şema farklı niteliklere sahip toplumlarda farklı özellikler taşır.⁽⁴⁵⁾

Bir toplumda değişmenin ortaya çıkmasında, toplumun kendi iç yapı özellikleri yanında toplumun dışındaki faktörler daha önemli rol oynarlar. Toplamların yerleşmiş oldukları fizikî çevrelerin ve iklim koşullarının, toplumsal değişmeyi etkilediği önde gelen varsayımlardandır.⁽⁴⁶⁾ Ancak, toplumsal değişmeye etki eden faktörler arasında tek bir faktör olarak fizikî çevre faktörü kabul edilemez.

Teknolojinin gelişmesi ve topluma yeni teknolojilerin aktarılması, toplumsal çevrenin ve bu yapı içinde bulunan diğer unsurların da etkilenme sürecine girmesini gerektirecektir. Bu açıdan bütün teorilerde teknoloji toplumsal değişmenin temel dinamiklerinden olarak kabul edilmektedir.⁽⁴⁷⁾

42. Bilgiseven, a.g.e., s. 163.

43. Gürkan, a.g.m., s. 475.

44. Mahmut Tezcan, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Y., Ankara 1984, s. 10.

45. Kongar, a.g.e., s. 282.

46. Fuat Çelebioğlu, *Davranış Açısından Örgütsel Değişim*, İstanbul Üniv. İşletme Fakültesi Y., İstanbul 1988, s. 20.

47. Wilbert O. Moore, *Social Change*, Prentice Hall, New Jersey 1974, s. 103.

Tarihin ilk devirlerinden beri teknolojinin yol açtığı ilerlemeler toplumsal yapıların işlevlerindeki değişimler için hız sağlamıştır.⁽⁴⁸⁾ Teknolojilerin gelişmesiyle toplumların gelişmeleri bakımından olduğu gibi, bireylerin yararına da oldukça önemli avantajlar elde edilmekte, yaşama koşulları kolaylaşmaktadır.⁽⁴⁹⁾

Çağımızda, teknolojiye dayalı değişimi görmek daha kolaydır. Teknoloji ve onun gelişmesi sonucunda görülen endüstrileşme, önemli toplumsal değişmelere yol açmıştır. Endüstrileşme olayı toplumda çeşitli hareketlilikleri de hızlandırmıştır. Nüfusun sanayi alanlarına göç etmesi, sanayi merkezlerinin büyümesi ve bunların sonucunda ortaya çıkan toplumsal, kültürel ve çevresel sorunlar da çağımız toplumlarının yapılarında önemli değişmelere yol açmaktadır.⁽⁵⁰⁾

Teknolojik gelişmelerin günümüzde en belirgin niteliği, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasını ve gelişmelerini sağlamasıdır. Kitle iletişim araçları özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında önemli gelişmeler göstermiştir. Radyo ve televizyonun etkinlik alanlarının hızla genişlemesiyle, geniş kitlelerin tutum ve davranışları değişmeye başlamıştır.⁽⁵¹⁾ Kitle iletişim araçları kitlelere, yaşantıları dışında bir hayat biçimi sunarak, onların kendi hayatlarının dışındaki hayat biçimlerini kavrama kapasitelerini artırır.⁽⁵²⁾ Böylece kitlelerin yenilikleri benimsemelerinde, toplumsal ve kültürel yaşantılarında farklı bakış açıları kazanmalarında etkili olabilmektedir.⁽⁵³⁾

Ancak, yalnız başına kitle haberleşme araçları da yenileşme ve değişim yaratamaz. Diğer faktörlerin ortak bileşimiyle birlikte, değişimlerde etkili olurlar.⁽⁵⁴⁾

Toplumun kendi yapısından farklı yapıdaki toplumlarla ilişkilerinin sıklık ve yoğunluk derecesi de toplumsal değişimlerde önemli rol oynamaktadır. Kapalı bir topluluğun dış dünya ile kurmuş olduğu yakın ve yoğun ilişkiler, toplulukta tatminsizlik duygularının ön plana çıkmasına neden olabilmektedir. Bireylerin daha yüksek yaşama düzeyine ulaşma yönündeki tutumları toplumsal değişimleri teşvik etmektedir.⁽⁵⁵⁾

48. Kongar, a.g.e., s. 343.

49. Tahir Çağatay, *Günün Sosyolojisine Giriş*, Ankara Üniv. DTCF Y., Ankara 1968, s. 90.

50. Stewart, Glynn, a.g.e., s. 396.

51. Aysel Aziz, *Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim*, Ankara Üniv. SBF Y., Ankara 1982, s. 48.

52. Kongar, a.g.e., s. 262.

53. Aziz, a.g.e., s. 52.

53. Aziz, a.g.e., s. 52.

54. Ünsal Oskay, *Toplumsal Gelişimde Radyo ve Televizyon*, Ankara Üniv. SBF Y., Ankara 1971, s. 79.

55. Altan Eserpek, *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme, Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara 1979, s. 5-6.

Toplumsal değişmeyi etkileyen faktörlerin çok çeşitli olduğunu belirtmiştik. Bu çeşitlilik içinde bazı faktörler, toplumsal değişimde çok daha büyük önem kazanmakta, bazılarının üzerinde daha az durulmaktadır. Ancak, unutulmaması gereken önemli bir nokta, bu faktörlerin herbirinin toplumsal değişimde birlikte etken olduğu gerçeğidir. Değişimde rol oynayan faktörlerin farklı zamanlarda, farklı topluluk yapılarında etken olma dereceleri ve kazandıkları roller değişebilmektedir.

D) Din ve Toplumsal Değişme İlişkileri

Din hem bireyi hem de toplumları etkileyen bir kurumdur. Dinin birey ve toplum hayatını etkileme süreci insanlık tarihi kadar eskilere uzanır. İnsanlık tarihinin ne kadar önceki devirlerine inilirse inilsin din gerçeği ile karşılaşırız.⁽⁵⁶⁾ Birey, en ilkel kültürlerde bile, birtakım toplumsal gruplar içerisinde yaşadığı gibi, bir dinde de yaşamıştır.⁽⁵⁷⁾ Dolayısıyla din, toplum yaşayışıyla birlikte ortaya çıkan ve toplum yaşayışıyla birlikte gelişen, toplumsal yapının önemli bir unsurudur.⁽⁵⁸⁾

Din ve toplum ilişkileri genel olarak karşılıklı etkileşim halindedir ve dinamik karakterlidir.⁽⁵⁹⁾ Din ve topluluk arasındaki etkileşim yakından ve sistematik bir şekilde incelenecek olursa, bunun birinci derecede dinin topluluk üzerindeki etkisi biçiminde olduğu görülür. Toplumsal örgütlenme, biçim ve davranışların karakteri bu etkiye tabidir.⁽⁶⁰⁾ Aynı şekilde toplumun da dine etkisi görülür. Dolayısıyla dinî olaylarla, toplumsal yapı karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır.⁽⁶¹⁾

Din, zamanla farklı topluluk yapılarına yayılması sırasında kabul edildiği topluluk yapısını değiştirirken, o toplulukların içinde buldukları çevresel ve kültürel koşullar tarafından yeni bir içerikle yeniden yorumlanır. Böylece aynı dinin, değişik topluluk yapılarında birbirinden az ya da çok farklılaşmış çeşitli yorumları söz konusu olmaktadır. Toplumun yapısında ve kurumlarında zamanla ortaya çıkan değişiklikler, din kurumunun topluluk içindeki rolünde ve işlevlerinde de önemli değişmelere neden olabilmektedir.⁽⁶²⁾

56. Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Ç: Turgut Kalpsüz), Ankara 1964, s. 31.

57. Freyer, a.g.e., s. 31.

58. M. Rami Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara 1970, s. 6.

59. Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Ç: Battal İnandı), Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Y., Ankara 1987. s. 16.

60. Wach, a.g.e., s. 17.

61. Wach, a.g.e., s. 31.

62. Ayas, a.g.e., s. 8.

Toplumsal yapının bir unsuru olarak din, toplumdaki genel değişimden bağımsız değildir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler, belli bir süreç içinde toplumda yaşanan dinin örgütsel yapı, dünya görüşü, değerler ve pratikler düzeylerinde değişmeye yol açar.

Çünkü, her toplumsal yapı, bu yapıyı meydana getiren toplumsal kuruluşların, insanlararası eylem ve karşılıklı ilişkilerden doğan toplumsal değerlerin birbirlerini etkiledikleri bir bütündür. Bu bütün, her zaman aynı olmayan bir hız ve tempoyla değişir. Yapıyı oluşturan unsurlar birbirlerine doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak bağlı bulunduğundan, karşılıklı ilişkiler bütünü toplumsal yapının bir tarafının değişip, diğer yönlerinin değişmeden kalmasına izin vermez.⁽⁶³⁾

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte toplumsal yapıda meydana gelen değişim, dinde de değişmeye yol açar. Yeni toplumsal yapıda din, yeni bir içerikle yeni bir konum kazanır. Bu süreçte temel eğilim sekülerizasyon, yani dinî alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitim vb. gibi yaşama alanlarında daralması, etkisizleşmesi yönündedir.⁽⁶⁴⁾

Din, tarih boyunca ve günümüzde de toplumsal değişimlerde etkili olmaktadır. Toplumun yapısında, diğer kurumlarla ilişkilerinde din kurumu birçok yönden etkileyen bir faktör niteliği kazanırken, aynı zamanda toplumsal yapıdaki değişimlerden etkilenmektedir. Toplumun kültür, siyaset ve sosyolojik yapısında artan farklılaşma, birey ve grupların dinî tecrübelerinin zenginleşmesi yönünde değişikliklere yol açabilmektedir.⁽⁶⁵⁾ Yani, dinin belirlediği yaşama biçimi, toplumsal ve kültürel değişimlerden etkilenmektedir.⁽⁶⁶⁾

Buna karşılık din, tarih boyunca önemli toplumsal değişimlere neden olduğu gibi günümüzde de, çeşitli toplumsal ve kültürel hareketliliklerin kaynağını dinden almakta olduğu görülmektedir. Günümüzde birçok ülke arasındaki anlaşmazlıkların, çatışmaların nedeni din olabilmekte, dünyanın birçok ülkesinde kültürel hayatın önemli bir unsuru olarak din toplumların

63. Mübeccel Kıray, «Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve», **Toplumbilim Yazıları**, Gazi Üniv. Y., Ankara 1982, s. 15-16.

64. Mübeccel Kıray, «Toplum Yapısı ve Lâiklik», a.g.e., s. 68.

65. Joachim Wach, «Toplumun Sırf Dinî Teşkilatlanması», (Ç: M. Rami Ayas), **AÜİF Dergisi**, C: XIX, Ankara 1973, s. 175.

66. Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, (Ç: Taha Parla), Hürriyet Vakfı Y., İstanbul 1986 s. 228.

kimliğini oluşturabilmektedir. Toplumsal yapıların istikrar faktörü olarak kabul edildiğinde dinler gerçekte toplumsal değişmeye engel bir konuma girebilmektedirler.⁽⁶⁷⁾

Dinin, diğer toplumsal kurumlar üzerindeki etkisini, din ve ekonomik kurumlar arasında kurduğu bağla inceleyen Max Weber'in tezi Din Sosyolojisi'nde büyük önem kazanmıştır. Weber, dinlerin yaratmış oldukları toplumsal ahlâk anlayışlarının yerleşmiş oldukları toplumların ekonomik ve toplumsal hayat biçimleri üzerinde yapmış oldukları etkileri göstermiştir.⁽⁶⁸⁾

Max Weber, dinî inançların ekonomik kurumu etkilemesine örnek olarak protestanlığın kapitalizmi doğurmasını gösterir. Protestanlıkta, çalışkanlık, başarılı olmak, tasarruf etmek, rasyonel ve düzenli çalışmak gibi ilkeler din tarafından emredilmiştir. Bu ilkeler ise kapitalist ekonomi düzeninin temelini oluştururlar. Dolayısıyla protestan ahlâk anlayışının kapitalist ekonomi modelini oluşturmakta önemli rolü olmaktadır.⁽⁶⁹⁾

Diğer dinlerin de bazı yönleriyle toplumsal kurumlar üzerinde, doğrudan veya dolaylı etkileri görülmüştür. İslâm medeniyetinin doğuşu ve gelişmesi de, dinin toplumsal yapı üzerindeki çok yönlü etkisinin bir sonucudur.⁽⁷⁰⁾

Çağımızda yaşanan hızlı toplumsal hareketlilikler ve değişmeler karşısında, dinin daha çok etkilenen konumda olduğu, birçok toplumda kişisel kabul noktasında, vicdana yönelik bir değerler manzumesi haline geldiği görülmektedir. Toplumların büyüyen ve karmaşıklaşan yapıları içinde dinin toplumsal rolü giderek ağırlığını kaybetmektedir. Ancak, günümüz insanının giderek karmaşıklaşan toplumsal hayatta düştüğü bunalımlardan kurtulmasında, onu yeniden diğer topluluk bireyleriyle kaynaştıracak önemli işlevi, din kurumunun yerine getirebileceğini söyleyebiliriz.

67. Nur Vergin, «Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış», *Toplum ve Bilim*, S: 29/30, İletişim Y., İstanbul 1985, s. 9.

68. Bkz. Max Weber, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Ç: Zeynep Aruoba), Hil Y., İstanbul 1985.

69. Weber, a.g.e., s. 17-62.

70. Gürkan, a.g.m., s. 476.